

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۹، شماره ۱، بهار ۱۳۹۵، صفحات ۱۴۱-۱۶۱

عوامل اقتصادی مؤثر بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی:

مطالعه موردی روستاهای شهرستان دماوند

ناهید لطیفه، مهدی جهانی، و حمید جعفری*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۸/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۱/۲۵

چکیده

طی نیم قرن گذشته، بسیاری از مناطق روستایی کشور به علل مختلف و از جمله عوامل اقتصادی در معرض ناپایداری و تخلیه جمعیتی قرار گرفته‌اند و جمعیت روستایی به نفع مناطق شهری کاهش و تعداد روستاهای خالی از سکنه افزایش یافته است. در پژوهش حاضر، با انتخاب هشت روستا از ۸۱ روستای شهرستان دماوند به روش طبقه‌ای-تصادفی، تأثیر عوامل اقتصادی بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی بررسی شد. جامعه آماری پژوهش شامل کل خانوارهای ساکن این روستاها بر مبنای سرشماری سال ۱۳۹۰ بود ($N=۸۷۵$) که از آن میان، تعداد ۲۶۷ خانوار برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. نوع پژوهش کاربردی و روش انجام آن توصیفی-تحلیلی بود که به صورت پیمایشی-میدانی انجام شد. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از آزمون‌های آماری t تک‌نمونه‌ای، ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون استفاده شد. نتایج نشان داد که عوامل اقتصادی

*به ترتیب، دانشجوی دکتری گروه جغرافیا، برنامه‌ریزی روستایی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران؛ نویسنده مسئول و استادیار گروه جغرافیا، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران (jahanimehdi84@gmail.com)؛ و استادیار گروه جغرافیا، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

چون کمبود امکانات، اشتغال، درآمد و عدم سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی بر ناپایداری روستاهای منطقه مؤثر بوده و فرایند توسعه را با چالش‌های جدی روبه‌رو ساخته است. از این‌رو، توانمندسازی اقتصادی روستاها می‌تواند به پایداری سکونتگاه‌های روستایی بینجامد.

کلیدواژه‌ها: عوامل اقتصادی، ناپایداری، سکونتگاه‌های روستایی، دماوند (شهرستان).

مقدمه

روستا اولین شکل از حیات اجتماعی انسان در یک عرصه طبیعی است (رحمانی فضلی و پریشان، ۱۳۸۷: ۱۰۳) و به عنوان یک عینیت جغرافیایی یا واقعیت مکانی - فضایی (سعیدی، ۱۳۷۷: ۲۱) همانند هر پدیده‌ای، در طول زمان، در معرض تحول و دگرگونی قرار گرفته است (رکن‌الدین افتخاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۶). در ایران، این تحول از زمانی آغاز شد که اقتصاد کشور در دهه‌های واپسین قرن گذشته به اقتصاد توانمند و سلطه‌جوی جهانی پیوند خورد و بخش کشاورزی و جامعه روستایی نیز در انطباق و همسازی با اوضاع و احوال جدید در مسیر دگرگونی قرار گرفت. با سرمایه‌گذاری‌های جدید در صنایع شهری و عدم توجه به فعالیت‌های اقتصادی روستایی، دوره زوال در روستانشینی آغاز شد و روستاهایی که زمانی به کشت وسیع تجاری و صادراتی شهرت داشتند، به تدریج با کاهش فعالیت‌های اقتصادی (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱: ۲)، کاهش نیروی فعال، افزایش شمار سالخوردگان، تخریب محیط زیست، و کمبود امکانات زیربنایی (عمادی و عباسی، ۱۳۸۳: ۴۰)، فقر، کمبود اشتغال، رکود تولید، پایین بودن درآمد، و نبود فرصت‌های اشتغال در بخش کشاورزی (مهدوی، ۱۳۸۲: ۱)، تخریب منابع آب و خاک و نابرابری دسترسی به فرصت‌های مختلف (سعیدی، ۱۳۸۸: ۱۰) روبه‌رو شده و مهاجرت‌های روستا-شهری و به تبع آن، تخلیه جمعیتی روستاها آغاز و در نتیجه، سبب تشدید ناپایداری در روستاها شد (عمادی و عباسی، ۱۳۸۳: ۴۰). در ایران، به عنوان کشوری در حال توسعه طی نیم قرن گذشته، سهم جمعیت روستایی و شهری از کل جمعیت کشور معکوس شده و به ترتیب، از ۶۸/۵ و

۳۱/۵ درصد در سال ۱۳۳۵ به حدود ۲۸/۵ و ۷۱/۴ درصد در سال ۱۳۹۰ به نفع مناطق شهری تغییر یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). همچنین، تعداد آبادی‌های دارای سکنه از ۶۸۱۲۲ آبادی در سال ۱۳۷۵ به ۶۳۱۲۵ آبادی در سال ۱۳۸۵ و سپس، به ۶۱۷۴۸ آبادی در سال ۱۳۹۰ رسیده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰: ۵). هرچند، بیش از نیم قرن از برنامه‌ریزی روستایی در ایران می‌گذرد، اما مجموعه شرایط حاکم در نواحی روستایی در تعارض با توسعه پایدار روستایی و اهداف آن در سطح کلان کشور است (سعیدی، ۱۳۸۸: ۱۰). در منطقه مورد مطالعه، سکونتگاه‌های روستایی، به تبعیت از کل کشور، با ناپایداری‌هایی روبه‌رو بوده و مانند بسیاری از نقاط روستایی کشور شرایط یادشده را تجربه کرده و جمعیت روستایی آن طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰، از ۹۲ درصد به ۲۷ درصد کاهش یافته است و از کل جمعیت شهرستان که ۱۲۱۶۸۹ نفر بوده، جمعیت نقاط روستایی آن ۳۲۸۵۶ نفر برآورد شده است. همچنین، بسیاری از نقاط روستایی خالی از سکنه شده و تعداد آن از ۱۸۱ روستا به ۸۱ روستا کاهش یافته است. از این تعداد، ۴۲ روستا زیر صد نفر، ۲۱ روستا بین صد تا پانصد نفر، یازده روستا بین پانصد تا هزار نفر، و فقط هفت روستاست که نزدیک به دو هزار نفر جمعیت دارند، در حالی که آمارگیری کشاورزی در سال ۱۳۹۳ برای منطقه مورد مطالعه بیانگر کاهش روستاها در فاصله زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ است و بیم آن می‌رود که طی سال‌های آینده همچنان بر تعداد روستاهای خالی از سکنه افزوده شود (فرمانداری دماوند، ۱۳۹۳). از این‌رو، با توجه به اهمیت روستاها به عنوان محور توسعه و روند رو به افزایش ناپایداری و تخلیه روزافزون روستاهای شهرستان دماوند، مطالعه ویژه در خصوص علل این ناپایداری الزامی است. از سویی، نتایج مطالعات انجام‌شده در داخل و خارج از کشور نشان می‌دهد که طیفی گسترده از عوامل تأثیرگذار در بروز و یا تشدید ناپایداری روستایی وجود دارد. در این میان، یکی از مسائل عمده و اثرگذار بر ناپایداری روستاها مشکلات اقتصادی آنهاست (لفمجان و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۱). مسائلی همچون نابرابری در تولید، کمبود درآمد،

تبعیض و شکاف بین نقاط شهری و روستایی (Terry et al., 2006)، کمبود منابع مالی روستاییان (Liu, 2008)، کمبود سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی در بخش‌های کشاورزی و صنعت (Peter et al., 2004)، عدم توزیع یکنواخت امکانات و خدمات (ابراهیم‌زاده و رئیس‌پور، ۱۳۹۰)، وسعت فقر (فیروزآبادی و قاسمی، ۱۳۸۹)، نامساعد بودن شرایط کار (عبادی، ۱۳۶۶)، و ضعف در برخورداری از امکانات اولیه زندگی (شهیدی و همکاران، ۱۳۸۸) می‌تواند باعث ناپایداری، گسترش روزافزون مهاجرت‌های روستایی، کاهش جمعیت و تخلیه جمعیتی روستاها شود (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۱). بر این اساس و در راستای نتایج مطالعات پیشین، دو سؤال برای منطقه مورد مطالعه قابل طرح است: «آیا بین کمبود فرصت‌های اشتغال، درآمد، امکانات و عدم سرمایه‌گذاری که از مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی‌اند، با ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند رابطه معنی‌دار و تأثیرگذار وجود دارد؟» و «در صورت تأثیرگذاری، کدامیک از شاخص‌های اقتصادی یادشده بیشترین اثر را بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند دارد؟».

مبانی نظری تحقیق

هر سکونتگاه روستایی از عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تشکیل می‌شود (سعیدی، ۱۳۸۹: ۱۹) و هر گاه در روند توسعه و تکامل سازمان فضایی سکونتگاه‌ها وقفه‌ای ایجاد شود، در نظام عملکرد این سازمان نابسامانی به‌وجود می‌آید، که منجر به ناپایداری وضعیت آن می‌شود (مهدوی، ۱۳۷۹: ۷۹). امروزه، توسعه پایدار رویکردی نوین در برنامه‌ریزی و توسعه روستایی محسوب می‌شود (شوقی، ۱۳۹۱: ۲). اما در حال حاضر، سهم زیادی از چالش‌های توسعه مربوط به عرصه‌های روستایی است (توکلی و رستمی، ۱۳۹۲: ۶۴) و عوامل گوناگون همچون عوامل محیطی، نارسایی‌های اجتماعی، اقتصادی و مسائل نهادی-سازمانی بر این ناپایداری مؤثرند (سعیدی، ۱۳۸۹:

۱۴۱؛ 2: Guangqing and Stephen, 2011). در این میان، عامل اقتصادی در قالب یک عامل مهم در حوزه جغرافیای انسانی برای بیان رشد، تعالی و یا افول و نابودی یک جامعه (فشارکی، ۱۳۷۳: ۵۵) و نیز یکی از ابعاد مطرح شده در تغییر سیمای اقتصادی سرزمین، از مهم ترین عواملی است که در ناپایداری و افول سکونتگاه های روستایی مؤثر بوده و نزد روستاییان انگیزه ای قوی برای ترک روستاست (صیدایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۹). هدف از بیان عامل اقتصادی ایجاد فضایی مناسب برای رشد و توسعه اقتصادی است که طی آن، کارآیی و نیز عرضه کالا و خدمات مورد نیاز افزایش می یابد و به تبع آن، سطح زندگی و رفاه عمومی ترقی پیدا می کند و زمینه های توسعه پایدار اقتصادی در عرصه های روستایی فراهم می شود (منشی زاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۷). رشد اقتصادی در گرو تولید و اشتغال معنی می شود و نبود کار و فرصت های شغلی در روستاها، اهرم های فشاری است که روستایی و به ویژه جوانان را برای ترک روستا تشویق می کند (Crow, 2010: 18). از سویی، اقتصاد روستا عمدتاً بر بخش کشاورزی استوار است (یوسفی، ۱۳۸۶: ۷۲)، که نیازهای مادی روستاییان را تأمین می کند (مهدوی، ۱۳۸۲: ۱۶۹). اما کشاورزی و فعالیت های تولیدی مرتبط با آن، امروزه، به یکی از بزرگ ترین چالش های حال و آینده در نواحی روستایی تبدیل شده است (مرادی و مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۴: ۳۴). از این رو، کمبود اشتغال در بخش کشاورزی، در ردیف مهم ترین محرک های انتقال جمعیت روستایی است. از دیگر شاخص های توسعه اقتصادی می توان به افزایش درآمد سرانه، توزیع عادلانه فرصت ها و امکانات، افزایش امید به زندگی، و رفع فقر و بیکاری اشاره کرد که در صورت عدم تحقق آنها، ناپایداری خودنمایی خواهد کرد (Sezrs, 1979: 10). این مشکلات در نواحی روستایی سراسر جهان، روی تمامی افراد و به ویژه جمعیت فعال روستایی تأثیرگذار بوده و با وجود اجرای سیاست های تمرکززدایی، روند ترک روستاها همچنان در جریان است (Lynch, 2005: 37). در این ارتباط، کبودوند و همکاران (۱۳۹۳)، محمدی یگانه و والایی (۱۳۹۳)، و اذانی و بوستانی (۱۳۹۲) در مطالعات خود بدین نتیجه رسیدند که رکود تولید،

نبود امکانات اشتغال، پایین بودن و کمبود درآمد، نبود فرصت‌های اشتغال در بخش کشاورزی، و فقدان امکانات آموزشی، خدماتی و رفاهی از مهم‌ترین عوامل اقتصادی مؤثر بر ناپایداری روستاهاست که منجر به مهاجرت فزاینده روستاییان و تخلیه بسیاری از سکونتگاه‌های روستایی شده است. همچنین، رنجبر (۱۳۸۷) معتقد است که عوامل گوناگون چون کم‌توجهی به روستاها در مقابل تمرکز امکانات و سرمایه در شهرها و اتکا به درآمدهای نفتی باعث شده هر ساله شماری چشمگیر از روستاها در فرایند تخلیه جمعیتی قرار گرفته، جمعیت خود را از دست دهند. کارکاجیکوواست و کاتوناکواکس (Karcagikovast and Katonakoacs, 2012) و کینلیساید و تاکر (Keenleyside and Tucker, 2010) علل اصلی کاهش جمعیت روستایی در کشورهای اروپایی را در مشکلات و فشارهای اقتصادی از جمله کمبود درآمد و بیکاری و مسائل زیست‌محیطی همچون خشکسالی دانسته و برنامه‌های ملی توسعه روستایی زیر عنوان راهبردهای ملی توسعه پایدار را برای کشورهای اتحادیه اروپا در راستای جلوگیری از این مسئله پیشنهاد می‌کنند. بررسی‌های هولز (Holez, 2006) و لویز و پاستور (Lopez and Pastor, 2015) در ناپایداری روستاهای فلات شمالی اسپانیا حاکی از آن است که نیروی کارکشته و فعال بخش کشاورزی به علت کمبود شغل و درآمد در روستا برای دستیابی به فرصت‌های شغلی و استخدام در بخش‌های خدماتی و صنعتی در شهرها، روستای خود را ترک کرده، راهی شهرها می‌شوند و به همین علت، مناطق روستایی با تأثیرپذیری از پیری و کاهش جمعیت فعال، با ناپایداری روبه‌رو شده است. بیلزبارو (Bilsborrow, 1996) در پژوهش خود در روستاهای چین، نتیجه می‌گیرد که کسب زندگی بهتر و پس از آن، تفاوت‌های شغلی - درآمدی از بارزترین عوامل ترک روستاست که از مدل اقتصادی پیروی می‌کنند. مطالعات پیشین در زمینه ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی نشان می‌دهد که عامل اقتصادی در ناپایداری روستاها نقشی مؤثر داشته است. از این‌رو، با مشخص شدن عامل و وسعت ناپایداری و مضرات آن در مسیر توسعه (شوماخر، ۱۳۹۰)، می‌توان به برنامه‌ریزی در

راستای توسعه پایدار روستایی پرداخت و بدون چنین شناختی، حرکت در این راستا با دشواری روبه‌رو خواهد شد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی، از نظر روش توصیفی-تحلیلی و از نظر شیوه گردآوری اطلاعات اولیه در زمره مطالعات پیمایشی قرار دارد. گردآوری اطلاعات مورد نیاز به دو صورت اسنادی شامل ادبیات پیشین و مبانی نظری با روش مطالعه کتابخانه‌ای و داده‌های اولیه با استفاده از روش پیمایش میدانی انجام شده است. در مرحله اول، با استفاده از مصاحبه با خبرگان مطالعات توسعه روستایی و مطابقت آن با شاخص‌های استفاده‌شده در تحقیقات پیشین، به تهیه یک پرسشنامه محقق‌ساخته اقدام شد؛ سپس، با استفاده از روش پیمایش میدانی و ابزار پرسشنامه، گردآوری داده‌های مورد نیاز از جامعه مورد مطالعه صورت گرفت. قلمرو مکانی و سطح تحلیل پژوهش هشت روستا از ۸۱ روستای دارای سکنه در منطقه بود که به روش طبقه‌ای-تصادفی، به عنوان روستاهای نمونه انتخاب شدند (به ازای هر ده روستا یک روستا از هر طبقه جمعیتی). از میان روستاهای نمونه، آرو و مندانک، به ترتیب، از بیشترین و کمترین جمعیت برخوردارند. جامعه آماری تحقیق بر مبنای سرشماری سال ۱۳۹۰ شامل ۸۷۵ خانوار در روستاهای منتخب بود که از آن میان، با استفاده از رابطه کوکران و مطابقت با جدول مورگان، تعداد ۲۶۷ خانوار برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند و داده‌های مورد نیاز در جریان پیمایش (سال ۱۳۹۴) به صورت تصادفی ساده و به طور دقیق گردآوری شدند. برای روایی پرسشنامه، از روش محتوایی درونی (صوری) استفاده شد و پرسشنامه اولیه پس از چند مرحله بازنگری و اصلاح (بعد از نتایج پیش‌آزمون) مورد تأیید اساتید و خبرگان توسعه روستایی قرار گرفت. برای تعیین پایایی پرسشنامه نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد و مقدار محاسبه‌شده برای این پرسشنامه برابر با ۰/۹۵ بود، که نشان از پایایی مورد قبول ابزار پژوهش داشت. با توجه به طرح فرضیه

تحقیق «ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی متأثر از عوامل اقتصادی»، متغیرهای وابسته و مستقل در قالب پرسشنامه اعمال شدند (جدول ۱).

جدول ۱- متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش

منابع شاخص‌های اقتصادی	گویه‌ها	مؤلفه‌ها (شاخص‌ها)
توکلی و رستمی (۱۳۹۲)، فراهانی (۱۳۸۵)، مطیعی لنگرودی (۱۳۸۲)، رکن‌الدین افتخاری و همکاران (۱۳۹۱)، کلانتری و همکاران (۱۳۸۹)	کمبود تنوع شغلی، کمبود فرصت‌های اشتغال، نبودن شغل مناسب برای جوانان تحصیل کرده، نبودن اشتغال دائم (امنیت شغلی)، کمبود کارها و فعالیت‌های خدماتی (گردشگری، بهداشتی، اداری، خرده‌فروشی و مانند اینها)، نبود فعالیت‌های صنعتی (صنایع دستی، صنایع تبدیلی)، کمبود کارهای کشاورزی، کم بودن کار گارگری و روزمزدی، نبودن اشتغال در راستای ساختوساز خانه‌های دوم، توانمند نبودن روستا در ایجاد اشتغال.	کمبود اشتغال
کلانتری و همکاران (۱۳۸۹)، اکبریان رونیزی و رضوانی (۱۳۹۴)	پایین بودن دستمزد و درآمد حاصل از کار کشاورزی، نبود درآمد از بخش فعالیت‌های خدماتی، نبود درآمد از بخش فعالیت‌های صنعتی (مرغداری، زنبورداری، گلخانه)، پایین بودن سطح درآمد سالانه.	کمبود درآمد
رکن‌الدین افتخاری و همکاران (۱۳۹۱)، سعیدی (۱۳۸۹)	نامناسب بودن وضعیت جاده‌های روستایی، کمبود مراکز خدمات بهداشتی-درمانی در روستا (پزشک، خانه بهداشت)، دسترسی سخت بچه‌ها به مدرسه و مراکز آموزشی، نامناسب بودن شبکه لوله‌کشی آب، نبود سامانه جمع‌آوری و دفع فاضلاب، دسترسی سخت به بازار، نبود گاز و لوله‌کشی در روستا، کمبود آب و خاک.	کمبود امکانات و منابع برای تولید و اشتغال
فراهانی (۱۳۸۵)، کلانتری و همکاران (۱۳۸۹)، عناستانی و همکاران (۱۳۹۲)	عدم توجه و سرمایه‌گذاری دولت در بخش‌های مختلف (کشاورزی، خدمات، صنعت)، سیاست‌های نادرست بانکی در راستای سوق‌دهی روستایی به فروش زمین، عدم حمایت دولت از سرمایه‌گذاران و کارآفرینان بومی، نبودن طرح‌های توسعه‌ای، عدم تعلق بودجه و اعتبارات کافی به روستاها.	کمبود سرمایه گذاری خصوصی و دولتی
	کاهش تعداد روستاها، کاهش جمعیت، افزایش شمار سالخوردگان	متغیر وابسته: ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی

عامل اقتصادی (بهار شاخص اقتصادی)

منبع: یافته‌های پژوهش

نکته قابل توجه در مورد متغیر و شاخص‌های پژوهش این است که ابتدا یک مطالعه اکتشافی اولیه مشتمل بر مشاهدات میدانی نگارندگان، مطالعه ادبیات پیشین و مصاحبه با خبرگان و کارشناسان محلی صورت گرفت و با توجه به طرح فرضیه پژوهش (تأثیر عوامل اقتصادی بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی)، چهار دسته از مؤلفه‌های اقتصادی شامل اشتغال، درآمد، سرمایه‌گذاری دولتی - خصوصی و امکانات زیربنایی که بیشترین قرابت را با ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه داشتند، به‌عنوان شاخص‌های مورد استفاده در پژوهش انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از نرم‌افزار SPSS21 و آزمون‌های t تک‌نمونه‌ای، ضریب همبستگی اسپیرمن و رگرسیون خطی گام به گام استفاده شد.

محدوده تحقیق

محدوده مورد مطالعه و سطح تحلیل پژوهش هشت روستا از نواحی روستایی شهرستان دماوند از استان تهران است. این شهرستان در فاصله هفتاد کیلومتری از کلان‌شهر تهران و در جنوب رشته کوه‌های البرز مرکزی قرار گرفته است و با داشتن حداکثر ارتفاعی معادل ۳۵۸۰ متر از سطح دریا، از جمله نواحی مرتفع و کوهستانی کشور به‌شمار می‌رود؛ طبق آخرین تقسیمات سیاسی، از دو بخش مرکزی و رودهن تشکیل شده است (فرمانداری دماوند، ۱۳۹۳: ۲).

نتایج و بحث

یافته‌های توصیفی پژوهش

بررسی یافته‌های توصیفی و ویژگی‌های فردی خانوار نشان می‌دهد که سن ۶۱ درصد افراد بالای چهل سال است (حاکمی از رسیدن سن جمعیت روستاهای نمونه به دوره سالخوردگی و پیری)، که ۸۵ درصد آنها مرد و پانزده درصد زن می‌باشند. از نظر سطح تحصیلات، ۶۴ درصد از تحصیلات متوسطه و بالاتر برخوردارند. همچنین، بررسی وضعیت شغلی

پاسخ‌گویان نشان می‌دهد که ۴۷ درصد در بخش کشاورزی، ۳۲ درصد در بخش خدمات و یازده درصد در بخش صنعت اشتغال دارند و حدود ده درصد نیز بیکارند. به لحاظ درآمد ماهانه، ده درصد پاسخ‌گویان از درآمدی حدود پانصد هزار تومان، ۶۷ درصد بین یک تا ۱/۵ میلیون تومان و هفده درصد نیز بالاتر از ۱/۵ میلیون تومان برخوردارند. از سوی دیگر، در بررسی میدانی، متوسط درآمد روستایی از سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات مبلغ ۱۲۷۲۸۴۵۷۰ ریال به دست آمد که از متوسط درآمد روستایی کل کشور در سال ۱۳۹۳ (حدود ۱۳۹۰۵۱۰۰۰ ریال، بر اساس گزارش مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۳)، پایین‌تر است. از این‌رو، مردم روستاهای مورد مطالعه از وضعیت اقتصادی مناسب برخوردار نیستند.

تجزیه و تحلیل یافته‌های استنباطی

پیش از انجام تحلیل‌ها، نخست، به جمع‌بندی و محاسبه^(۱) گویه‌های مربوط به هر شاخص اقدام شد و چهار شاخص (مجموع چهار شاخص برابر است با شاخص کل اقتصادی) مؤثر بر ناپایداری اقتصادی در سکونتگاه‌های روستایی بر اساس نتایج به دست آمده از میانگین آنها شامل شاخص کمبود اشتغال، کمبود درآمد، کمبود امکانات و منابع و همچنین، کمبود سرمایه‌گذاری‌ها مشخص شدند و مقیاس داده‌های در دسترس از رتبه‌ای به نسبی تغییر داده شد. سپس، با استفاده از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف، به بررسی توزیع نرمال بودن پاسخ‌های جامعه آماری اقدام شد. از آنجا که سطح معنی‌داری به دست آمده برای هر چهار شاخص مورد بررسی (شاخص کل اقتصادی) از مقدار خطای مجاز کمتر بود ($p < 0/05$)، مشخص شد که داده‌ها دارای توزیع نرمال نبوده و تنها استفاده از آزمون‌های ناپارامتریک امکان‌پذیر است. از این‌رو، در ادامه، با استفاده از آزمون t تک‌نمونه‌ای، به مقایسه وضعیت شاخص‌های چهارگانه پایداری اقتصادی پرداخته شده است (جدول ۲).

جدول ۲- نتایج آزمون t برای مقایسه وضعیت شاخص های اقتصادی مؤثر در ناپایداری

شاخص های کل اقتصادی	تعداد نمونه	میانگین	مقدار t = ۳			مقدار فاصله از سطح اطمینان ۹۵٪		
			تفاوت میانگین	آماره t	درجه آزادی	سطح معنی داری	حد پایین	حد بالا
کمبود اشتغال	۲۶۳	۳/۷۸	۰/۷۸	۴۷/۹۱	۲۶۲	۰/۰۰۰	۰/۷۵	۰/۸۲
کمبود درآمد	۲۶۳	۴/۰۷	۱/۰۸	۴۴/۸۲	۲۶۲	۰/۰۰۰	۱/۰۳	۱/۱۳
کمبود امکانات و منابع	۲۶۳	۳/۵۴	۰/۵۵	۱۹/۷۳	۲۶۲	۰/۰۰۰	۰/۶۰	۰/۴۹
کمبود سرمایه گذاری	۲۶۳	۳/۴۷	۰/۴۷	۱۷/۴۱	۲۶۲	۰/۰۰۰	۰/۴۲	۰/۵۳

منبع: یافته های پژوهش

نتایج نشان می دهد که بین میانگین شاخص های کل اقتصادی مورد بررسی از لحاظ پاسخ گویی جامعه مورد مطالعه تفاوت معنی دار وجود دارد. نتایج مربوط به ستون تفاوت و فاصله میانگین نشان می دهد که اختلاف هر چهار شاخص مورد مطالعه از مقدار ارزش عددی تعیین شده به صورت مثبت ارزیابی شده است و به لحاظ پذیرش، در دسته مطلوب (مطلوبیت به لحاظ وضعیت میانگین و نه پایدار بودن) قرار می گیرند و از نظر پاسخ گویان در ناپایداری نقش دارد و از آنجا که این میزان ناپایداری در سطح معنی داری ۰/۰۰۰ به دست آمده است، با اطمینان ۹۹ درصد نشان از توافق معنی دار پاسخ گویان در ناپایداری روستاها دارد. اما شاخص کمبود درآمد با ویژگی هایی نظیر نبود درآمد از بخش فعالیت های خدماتی و صنعتی، پایین بودن درآمد سالانه، پایین بودن دستمزدها و درآمدهای کشاورزی بر اثر حذف فعالیت های کشاورزی بیشترین تفاوت را از نظر مردم جامعه محلی در مورد مؤثر بودن در ناپایداری سکونتگاه های روستایی دارد. به دیگر سخن، می توان چهار شاخص مطرح شده را به عنوان شاخص های اقتصادی در ناپایداری سکونتگاه های روستایی شهرستان دماوند پذیرفت که باعث تغییرات اقتصادی نامطلوب در محیط روستاهای مورد مطالعه شده اند.

نتایج محاسبه ضریب همبستگی اسپیرمن

به دلیل نرمال نبودن توزیع داده‌های در دسترس، برای تشخیص وجود رابطه بین عوامل اقتصادی (چهار شاخص اقتصادی) و ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی، از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است (جدول ۳).

جدول ۳- نتایج محاسبه ضریب همبستگی اسپیرمن و رابطه بین عوامل اقتصادی و ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی

متغیرها	ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی
چهار شاخص اقتصادی ^(۳)	۰/۷۴**
کمبود اشتغال	۰/۴۰**
کمبود درآمد	۰/۲۱**
کمبود امکانات و منابع	۰/۳۹**
عدم سرمایه‌گذاری	۰/۳۵**
تعداد	۲۶۳

** معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد سطح معنی‌داری $P < 0/001$

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج آزمون رابطه همبستگی اسپیرمن بین متغیر مستقل (چهار شاخص اقتصادی) و متغیر وابسته (ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی) نشان‌دهنده ضریب ۰/۷۴ بوده که در سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰۰ به دست آمده است و از آنجا که سطح معنی‌داری به دست آمده از میزان ۰/۰۰۱ کمتر است ($P \leq 0/001$)، بنابراین، وجود رابطه همبستگی بین دو متغیر اصلی پژوهش با اطمینان آماری بالا (۹۹ درصد) پذیرفته می‌شود. از این رو، نتیجه می‌شود که پایین بودن سطح کیفی و کمی عوامل اقتصادی در منطقه باعث تشدید ناپایداری

شده و پیامدهایی همچون کاهش جمعیت، افزایش مهاجرت به بیرون، متروکه شدن برخی از نقاط روستایی، و افزایش جمعیت سالخوردگان و زنان را به دنبال داشته است.

نتایج رگرسیون خطی به روش گام به گام^(۳)

تبیین اثرگذاری شاخص‌های چهارگانه اقتصادی در ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی با استفاده از رگرسیون خطی به روش گام به گام صورت گرفته است. نتایج اولیه مدل رگرسیونی نشان می‌دهد که متغیر عوامل اقتصادی با ضریب تعیین تعدیل شده به مقدار ۰/۶۱۲ تغییرات ناپایداری در سکونتگاه‌های روستایی را تبیین می‌کند و آزمون معنی‌داری کل نشان از اعتبار کلی الگوی برآورد شده دارد.

جدول ۴- تبیین اثرگذاری متغیرهای اقتصادی بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی بر اساس

مدل رگرسیونی (روش گام به گام) (خلاصه مدل)

سطح معنی‌داری	df	آماره F	ضریب تعیین تعدیل شده	ضریب تعیین	ضریب r	مدل رگرسیونی
۰/۰۰۰ ^ع	۲۵۹ و ۴	۹۸/۷۲۰	۰/۶۱۲	۰/۶۱۸	۰/۷۸۶	مدل چهارم ^(۴)

e پیش‌گویی کننده‌ها (باقی مانده) = امکانات زیربنایی؛ اشتغال؛ سرمایه‌گذاری دولتی؛ درآمد

منبع: یافته‌های پژوهش

در ادامه، به بررسی نتایج مربوط به اثرات متغیرهای مستقل چهارگانه اقتصادی بر متغیر وابسته ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی پرداخته شد. ضریب اثرات که با مقدار بتا (ضریب همبستگی جزئی برای پیش‌بینی اثرات) محاسبه می‌شود، برای چهار متغیر مورد بررسی بیش از ۰/۳ بوده و از این رو، نشان‌دهنده اثرگذاری هر چهار متغیر در ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی دماوند است. نتایج نشان می‌دهد که شاخص امکانات و منابع با مقدار ۰/۵۲۸

بیشترین تأثیر را در مدل رگرسیونی پژوهش دارد، به گونه‌ای که به ازای هر واحد تغییر در متغیر مستقل کمبود امکانات و منابع، متغیر وابسته ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی نیز به همان میزان تغییر خواهد کرد ($t = 13/55$ ؛ $B = 0/194$). نتایج محاسبه مقدار ضریب همبستگی برای دیگر شاخص‌ها هم نشان می‌دهد که شاخص اشتغال با $t = 11/91$ ؛ $B = 0/255$ ، شاخص سرمایه‌گذاری با $t = 9/62$ ؛ $B = 0/128$ و شاخص درآمد با $t = 8/26$ ؛ $B = 0/109$ ، به ترتیب، بیشترین و کمترین تأثیرگذاری را در مدل رگرسیونی پژوهش داشته‌اند. به دیگر سخن، به ازای هر واحد تغییر در متغیرهای مستقل کمبود اشتغال، کمبود سرمایه‌گذاری دولتی - خصوصی و کمبود درآمد، متغیر وابسته ناپایداری در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند نیز به مقادیر $0/460$ ، $0/371$ و $0/322$ واحد تغییر خواهد کرد.

جدول ۵- نتایج رگرسیون گام به گام برای بررسی عوامل اقتصادی در ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی

سطح معنی‌داری	ضریب استاندارد بتا	مقدار t	ضریب غیراستاندارد		متغیر مستقل
			خطای استاندارد	ضریب B	
۰/۰۰۰	۰/۵۲۸	۱۳/۵۵	۰/۰۱۴	۰/۱۹۴	کمبود امکانات و منابع
۰/۰۰۰	۰/۴۶۰	۱۱/۹۱۳	۰/۰۲۱	۰/۲۵۵	کمبود اشتغال
۰/۰۰۰	۰/۳۷۱	۹/۶۲۸	۰/۰۱۳	۰/۱۲۸	کمبود سرمایه‌گذاری
۰/۰۰۰	۰/۳۲۲	۸/۲۶۵	۰/۰۱۳	۰/۱۰۹	کمبود درآمد

منبع: یافته‌های پژوهش

به‌طور کلی، نتایج تحلیل مدل رگرسیونی نشان می‌دهد که متغیرهای چهارگانه مورد بررسی دارای ضریب اثرات متفاوت بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی بوده و از آنجا که

سطح معنی داری به دست آمده برابر با ۰/۰۰۰ و از مقدار حداقل خطای مجاز کمتر است ($P \leq 0.001$)، با اطمینان ۹۹ درصد می توان نتیجه گرفت که عوامل اقتصادی شامل کمبود امکانات و منابع، کمبود اشتغال، کمبود سرمایه گذاری در روستاها و کمبود و پایین بودن سطح درآمدهای روستاییان بر ناپایداری سکونتگاه های روستایی در شهرستان دماوند تأثیرگذارند و بیشترین تأثیر را شاخص امکانات و منابع بر ناپایداری سکونتگاه های روستایی دارد.

نتیجه گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با هدف تبیین عوامل اقتصادی مؤثر بر ناپایداری سکونتگاه های روستایی در هشت روستای برگزیده از روستاهای شهرستان دماوند انجام گرفت. برای تشخیص وجود همبستگی بین عوامل اقتصادی و ناپایداری سکونتگاه های روستایی، از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شد. نتایج نشان داد که بین متغیر مستقل (شاخص کل اقتصادی) و متغیر وابسته (ناپایداری سکونتگاه های روستایی) یک رابطه و همبستگی بالا وجود دارد. با آزمون t تک نمونه ای، همبستگی هر کدام از چهار شاخص اقتصادی با ناپایداری سکونتگاه های روستایی سنجیده و نتیجه گیری شد که هر چهار شاخص اقتصادی با ناپایداری سکونتگاه های روستایی رابطه دارند؛ اما شاخص کمبود درآمد از بیشترین همبستگی برخوردار است و رابطه ای معنی دار با متغیر وابسته دارد. در پایان، برای تبیین اثرگذاری عوامل چهارگانه اقتصادی بر متغیر وابسته ناپایداری سکونتگاه های روستایی، از آزمون رگرسیون خطی به روش گام به گام استفاده شد. نتایج این تحلیل نشان داد که شاخص کمبود امکانات و منابع بیشترین تأثیر را در مدل رگرسیونی پژوهش داراست، بدین معنی که به ازای هر واحد تغییر در متغیر مستقل کمبود امکانات و منابع، متغیر وابسته ناپایداری سکونتگاه های روستایی نیز به همان میزان تغییر خواهد کرد. به طور کلی، می توان نتیجه گرفت که عوامل اقتصادی همچون کمبود امکانات و منابع، کمبود اشتغال، کمبود

سرمایه‌گذاری (دولتی - خصوصی) و پایین بودن سطح درآمد بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دماوند تأثیرگذارند. نتایج تحقیق هولز (Holez, 2006)، لویز و پاستور (Lopez and Pastor, 2015)، کینلیساید و تاگر (Keenleyside and Tucker, 2010)، کبودوند و همکاران (۱۳۹۳)، و شهیدی و همکاران (۱۳۸۸) نشان می‌دهد که شاخص‌هایی چون کمبود و نبود اشتغال و فرصت‌های شغلی، و کمبود درآمد در ناپایداری سکونتگاه‌های روستای اثر دارند؛ و بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر نیز شاخص‌هایی چون کمبود اشتغال و درآمد بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی تأثیرگذارند. همچنین، بر اساس نتایج مطالعه پتر و همکاران (Peter et al., 2004)، کمبود سرمایه‌گذاری‌های دولتی و خصوصی و رنجبر (۱۳۸۷) عواملی چون کم‌توجهی به روستاها در مقابل تمرکز امکانات و سرمایه در شهرها در فرایند تخلیه جمعیتی مؤثرند؛ در پژوهش حاضر نیز مشخص شد که عدم سرمایه‌گذاری (دولتی و خصوصی) که نوعی عدم توجه به روستاست، می‌تواند در فرایند تخلیه جمعیتی و ناپایداری مؤثر باشد. پژوهش حاضر در زمینه شاخص کمبود امکانات و منابع نشان داد که ضعف و عدم توزیع امکانات زیربنایی و خدماتی در مناطق روستایی بیشترین تأثیر را در ناپایداری و تخلیه روستاها دارد، که با نتایج تحقیقات شهیدی و همکاران (۱۳۸۸)، ابراهیم‌زاده و رئیس‌پور (۱۳۹۰) همسویی دارد. در روستاهای نمونه پژوهشی منطقه شهرستان دماوند، مشاهده می‌شود که، دو روستای آرو و اهران به علت داشتن امکانات بیشتر و وجود تنوع شغلی نسبت به سایر روستاهای مورد مطالعه از جمعیت و موقعیت مناسب و پایدار برخوردارند. در مجموع، نتایج پژوهش حاضر و بسیاری دیگر از مطالعات نشان می‌دهد که ضعف در عوامل اقتصادی با ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی ارتباط مستقیم دارد. شناسایی این عوامل نخستین گام برای برنامه‌ریزی و توسعه پایدار روستاها به‌شمار می‌رود؛ از این‌رو، توزیع عادلانه امکانات و منابع، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های روستایی، توانمندسازی روستاها در زمینه فعالیت‌های کشاورزی و

بخش‌های صنعتی و خدماتی مرتبط با آن به‌مثابه موتور توسعه ملی و زمینه‌ای برای خروج از وابستگی نفتی در راستای اقتصاد مقاومتی، متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی با رویکرد حمایت از سرمایه‌گذاران و کارآفرینان بومی و غیربومی برای سرمایه‌گذاری هر چه بیشتر در روستاها، رفع موانع تولید و قوانین و مقررات بازدارنده و محل سرمایه‌گذاری‌های تولیدی و بسترسازی مناسب برای ایجاد اشتغال و افزایش سطح درآمدی، از جمله اقداماتی است که به پایداری سکونتگاه‌های روستایی، ماندگاری جمعیت و توسعه پایدار روستایی خواهد انجامید.

یادداشت‌ها

1. compute

۲- برای محاسبه مقادیر جدید از روی داده‌های موجود در چند متغیر، می‌توان از دستور کامپیوت (commute) استفاده کرد (کلانتری، ۱۳۸۵: ۶۶). در پژوهش حاضر، برای جلوگیری از طولانی شدن پژوهش، میانگین هر شاخص (فرضاً گویه‌های مربوط به اشتغال) به‌دست آمده و این میانگین با متغیر وابسته آزمون شده است؛ و در نهایت، چهار شاخص اقتصادی با یکدیگر یکی شده (کامپیوت) و میانگین آن به‌عنوان یک متغیر واحد (شاخص کل اقتصادی) با متغیر وابسته (ناپایداری) آزمون شده است.

3. stepwise

۴- مدل چهارم در تحلیل رگرسیونی گام به گام (مدلی که بیشترین متغیر مستقل را در خود نگه می‌دارد)، به‌عنوان کامل‌ترین مدل در گزارش پژوهش ارائه می‌شود و از ذکر دیگر مدل‌ها به علت ناقص بودن، خودداری شده است.

منابع

- ابراهیم‌زاده، ع. و رئیس‌پور، ک. (۱۳۹۰)، «روند تغییرات درجه توسعه‌نیافتگی مناطق روستایی سیستان و بلوچستان با بهره‌گیری از تاکسونومی عددی طی دهه‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵». *جغرافیا و توسعه*، شماره ۹ (پیاپی ۲۴)، صص ۵۱-۷۶.
- اذانی، م. و بوستانی، س. (۱۳۹۲)، «تحلیلی بر عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستا-شهری، نمونه موردی شهرستان ممسنی»، *جغرافیای فضایی*، سال ۴۱، صص ۹۳-۱۱۱.
- اکبری‌ان رونی‌زی، س. ر. و رضوانی، م. ر. (۱۳۹۴)، «تحلیل و تبیین پایداری توسعه گردشگری در مناطق روستایی، مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان دماوند». *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، دوره ۴۷، شماره ۱، صص ۸۱-۹۵.

- پاپلی یزدی، محمدحسین و ابراهیمی، محمدمیر (۱۳۸۱)، *نظریه‌های توسعه روستایی*. تهران: سمت.
- توکلی، ج. و رستمی، ب. (۱۳۹۲)، «پایداری سکونتگاه‌های شهرستان تکاب». *روستا و توسعه*، سال ۱۶، شماره ۲، صص ۶۳-۸۳.
- رحمانی فضلی، ع. و پریشان، م. (۱۳۸۷)، «تحولات ساختاری- کارکردی پس از تبدیل نقاط روستایی به شهر (مورد: شهر کانی‌سور- شهرستان بانه)». *علوم جغرافیایی*، سال ۹، شماره ۱۲ (پاییز و زمستان)، صص ۱۰۱-۱۲۸.
- رضوانی، م.؛ بدری، ع.؛ سیهوند، ف.؛ و اکبریان سراسکانرود، م. (۱۳۹۱)، «گردشگری خانه‌های دوم و اثرات آن بر بهبود کیفیت زندگی ساکنان روستایی، مطالعه موردی: بخش رودبار قصران، شهرستان شمیرانات». *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال ۴، شماره ۱۳، صص ۲۳-۴۰.
- رکن‌الدین افتخاری، ع.؛ جامی‌پور، م.؛ فتاحی، ا.؛ و پایدارکل‌سنگ، ا. (۱۳۹۱)، «بررسی میزان انطباق ساخت‌وسازهای جدید در نواحی روستایی با معماری بومی و میزان رضایت‌مندی ساکنین روستایی: بخش مرکزی شهرستان دلفان». *مسکن و محیط روستا*، شماره ۱۳۹، صص ۸۶-۱۰۵.
- رنجبر، م. (۱۳۸۷)، *اثرات تخلیه روستاها بر فعالیت‌های کشاورزی، مطالعه موردی بخش آرادان شهرستان گرمسار*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا. تهران: دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- سعیدی، عباس (۱۳۷۷)، «توسعه پایدار و ناپایداری توسعه روستایی در ایران». *انقلاب و مسکن روستایی*، شماره ۸۷، صص ۴۷-۵۶.
- سعیدی، عباس (۱۳۸۸)، *مبانی جغرافیای روستایی*. تهران: سمت.
- سعیدی، عباس (۱۳۸۹)، *ده مقاله در شناخت سکونتگاه‌های روستایی*. تهران: نشر گینو.
- شهیدی، م.؛ اردستانی، ز.؛ و سروش، م. (۱۳۸۸)، «بررسی تأثیرات توریسم در برنامه‌ریزی نواحی روستایی». *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، شماره ۶۷، صص ۹۳-۱۱۳.
- شوقی، م. (۱۳۹۱)، *بررسی تطبیقی عوامل مؤثر در ناپایداری روستاهای بخش کاکلی شهرستان دشتی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: صادق اصغری لقمجانی. زابل: گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زابل.
- شوماخر، ا. (۱۳۹۰)، *کوچک زیباست، اقتصاد با ابعاد انسانی*. ترجمه علی رامین. تهران: سروش.
- صیدایی، س. ا.؛ بهاری، ع.؛ و زارعی، ا. (۱۳۹۰)، «بررسی وضعیت اشتغال و بیکاری در ایران طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۸۹». *راهبرد توسعه*، شماره ۲۵ (بهار)، صص ۲۱۶-۲۱۷.

- عبادی، ج. (۱۳۶۶)، «اشتغال، بیکاری و توسعه در ایران». *تحقیقات اقتصادی*، شماره ۳۹، صص ۳۹-۶۶.
- عمادی، م و عباسی، ا. (۱۳۸۳)، *دانش بومی و توسعه پایدار، چاره‌ها و چالش‌ها*. تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- عنابتانی، ع. ا؛ شایان، ح؛ شمس‌الدینی، ر؛ و زارعی، ا. (۱۳۹۲)، «ارزیابی پایداری اقتصادی در مناطق روستایی با استفاده از فن تصمیم‌گیری چندمعیاره تخصیص خطی، مطالعه موردی بخش جعفرآباد شهرستان قم». *جغرافیا و مطالعات طبیعی*، سال ۱، شماره ۴، صص ۱۱۸-۱۴۰.
- فراهانی، ح. (۱۳۸۵)، *ارزیابی پایداری در نواحی روستایی با تأکید بر عوامل اجتماعی و اقتصادی*. پایان‌نامه دکتری جغرافیای انسانی. تهران: دانشگاه تهران.
- فرمانداری دماوند (۱۳۹۳)، *خلاصه گزارش سالانه شهرستان دماوند*. تهران: دفتر معاونت طرح و برنامه‌ریزی.
- فشارکی، پ. (۱۳۷۳)، *جغرافیای روستایی*. تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.
- فیروزآبادی، س. ا. و قاسمی، م. (۱۳۸۹)، «مطالعه نقش گردشگری در توسعه روستایی، مطالعه موردی روستاهای حسنلو، بالیقچی، کوزه‌گران و شیخ معروف». *مطالعات جامعه‌شناختی*، شماره ۳۷، صص ۹۱-۱۱۴.
- کبودوند، ح.؛ میردامادی، م؛ حسینی، ف؛ و پاسبان، ف. (۱۳۹۳)، «سنجش سطوح پایداری توسعه روستایی در شهرستان کرج». *روستا و توسعه*، سال ۱۷، شماره ۲، صص ۶۹-۸۶.
- کلانتری، خ. (۱۳۸۵)، *پردازش و تحلیل واژه‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی*. مهندسی مشاور طرح و منظر. تهران: شریف.
- کلانتری، خ؛ اسدی، ع؛ و چوبچیان، ش. (۱۳۸۹)، «تدوین و اعتبارسنجی شاخص‌های توسعه پایدار مناطق روستایی». *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال ۱، شماره ۲، صص ۶۹-۸۶.
- محمدی یگانه، ب و والایی، م. (۱۳۹۳)، «تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقق توسعه پایدار». *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال ۳، شماره ۲ (پیاپی ۸)، صص ۵۴-۷۰.
- مرادی، م. و مطیعی لنگرودی، ح. (۱۳۸۴)، «جایگاه صنایع در فرایند صنعتی‌سازی و توسعه روستایی بخش مرکزی شهرستان بیرجند». *پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۵۳ (پاییز)، صص ۱۳۷-۱۴۹.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، *سالنامه آماری استان تهران، سرشماری سال ۱۳۳۵ و گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰*. تهران: مرکز آمار ایران.

منشی‌زاده، ر.؛ رحمانی، ب.؛ و ملکی، ل. (۱۳۹۳)، «عملکرد مدیریت نوین روستایی در پایداری اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی، مورد مطالعه روستاهای پیرامون اردبیل». *جغرافیا*، سال ۱۲، شماره ۴۰، صص ۱۳۳-۱۴۷.

مهدوی، د. (۱۳۸۲)، *نقش توریسم در توسعه نواحی روستایی پیرامون شهرها و ارائه مدل استراتژیک، نمونه موردی دهستان لواسان کوچک*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، استاد راهنما، عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، استاد مشاور مهدی طاهرخانی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

مهدوی، م. (۱۳۷۹)، «بررسی علل و آثار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی روستاهای متروکه‌شده در حاشیه شمالی کویر گرمسار». *پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۳۹، صص ۷۹-۹۱.

یوسفی، ح. (۱۳۸۶)، «بررسی عدم تمایل جوانان روستا به اشتغال در بخش کشاورزی». *چکیده مجموعه مقاله‌های دومین همایش توسعه روستایی در ایران*، مؤسسه توسعه روستایی ایران.

Bilsborrow, E. (1996), *Migration, Urbanization and Development, New Directions and Issues*. New York: United Nations Population Fund and Kluwer Academic Publishers.

Guangqing, C. and Stephen, J. (2011), "Population change and its driving factors in rural, suburban, and urban areas of Wisconsin, USA, 1970-2000". *International Journal of Population Research*, Volume .Article ID 856534, 14 pages.

Holez, F. (2006), "Rural depopulation". *Western Europe*, pp. 1-14.

Karcagikovast, A. and Katonakoacs, J. (2012), "Factors of population decline in rural areas and answers given in EU member states' strategies". *Studies in Agricultural Economics*, (114): 49-56.

Keenleyside, C. and Tucker, G. M. (2010), "Farmland abandonment in the EU: an assessment of trends and prospects". *Report Prepared for WWF*. Institute for European Environmental Policy, London.

- Liu, Z. (2008), *Human Capital Externalities and Rural-Urban Migration: Evidence from Rural China*.
- Lopez, M. Pastor, R. (2015), "Development in rural areas through capacity building and education for business". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 197.
- Lynch, K. (2005), *Rural-Urban Interactions in the Developing World*. London: Routledge.
- Peter, D. et al. (2004). "Rural-urban migration and agricultural productivity: the case of Senegal".
- Terry, S.; Ximing, Y.; Björn, G.; and Shi, Li (2006), "The urban-rural income gap and inequality in China". *Research Paper No.135*, pp. 1-3.